

United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Slovak Witnesses Documentation Project

United States Holocaust Memorial Museum

Rozhovor s Helenou Gerberyovou

RG-50.688.0062.01.01

Dobrý deň vám želáme.

Dobrý deň.

Môžete sa nám prosím predstaviť?

Som Helena Gerberyová.

Kedy ste sa narodili?

Dvadsiateho ôsmeho dvanásty tisícdeväťsto tridsať.

A kde ste sa narodili?

V Breznici, okres Stropkov.

Ako ďaleko je Breznice od Stropkova?

Štyri kilometre.

Paní Gerberyová, my sme sa už spolu stretli pred nejakým časom, a vy ste nám vtedy porozprávali o vašich zážitkoch z obdobia Slovenského štátu a Druhej svetovej vojny. Rozprávali sme sa o tých židovských osudoch. My sme dnes za vami prišli znovu, aby sme si tieto vaše spomienky nahrali na videozáznam. Žili v Breznici nejakí židia, keď vy ste vyrastali, keď ste boli dievča?

Žili, áno. Naši... cez ulicu sme mali susedov židov. To boli jeden manželský pár a oni mali syna, ten syn bol ženatý a mal tri deti. Mal dvoch chlapcov a jedno dievčatko, a my sme... no spolu sme vyrastali, kamarátili sme sa... No a navštevovali sme sa, ja som im chodila každú sobotu oheň založiť, lebo oni nemohli, nie? Škrtať so zápalkami. No tak sme žili... spokojne všetci.

Spomínate si aj na ich mena?

Áno, oni sa volali Deuschové, a ten najstarší chlapec bol Benko, druhý Arčo a mladšia Rivka. No a chodili sme do školy spolu... no... takže dobre sme sa mali, no.

So všetkými tými tromi deťmi ste boli spolužiaci?

Áno. No...

U vás v Breznici?

No nie tak, že... do jednej triedy sme nechodili, ale do jednej školy.

Do jednej školy.

Áno.

Hm. A škola bola u vás v Breznici?

V Breznici, ale tak kilometer, viete? Lebo Breznice je dlhý... dlhá dedina. Bo tota... tu, ak od Stropkova k Breznici, ta ulica, to príst'ahovalci z Ukrajiny boli. No a môj dedo prišiel z Ukrajiny, do Breznici, no tak my sme na tej ulici bývali a dedina potom tak... roz... dva konce – vyšné a jeden nižný koniec.

Hm.

A škola až za... no... No a tak bol kostol, a oproti kostolu bola krčma a mali ju židia, aj obchod s miešaným tovarom.

To bola nejaká iná židovská rodina?

Iná, áno. Tamtí boli takí bohatší, oni mali aj takú vozareň, čo niekedy sa chodilo, nie? S koňmi sa prevážal tovar. No a tam do tej vozárne išli tí furmani a tam nocovali. No a oni... A my sme tam chodili nakupovať. Bo mali toto... A oni takí boli dobrí, že keď nemali ľudia peniaze, viete? Tak im dávali na dlh, napísali do knižky, a keď mali, tak priniesli peniaze a zaplatili, no a... vychádzali v ústrety tým ľuďom.

Hm, hm.

Boli dobrí.

A tato rodina sa ako volala?

To... Klein. Kleinové. No...

A tam bolo koľko členov?

No tam ich bolo viacej, bo to bol otec, matka, potom syn... oni mali obchod, ja už nepamätám, ale to bola taká väčšia rodina.

Hm, hm.

No a potom kilometer od Breznice taká osada, Sitníky, čo to tam z Poľska prišli ľudia, tak tam takisto boli židia, oni mali tiež obchod, aj krčmu. No aj... a ja som tam mala babku, takže som chodila aj tam, do toho obchodu.

Takže tých ste tiež poznali z...

Áno, áno.

Hm. A títo Deutchovci, oni čo robili, čím sa živili?

To oni boli chudobní židia, on mal voz... a chodil po dedinách a zbieral hadry a za tie hadry dávali taniere, šálky... a také veci. Lyžice, lyžičky... ľudia dávali staré veci, nepotrebné, a on to potom dával do zberu.

Hm.

No a z toho žili. A mali záhradu, takú nevel'kú, ale že si tam posadili zemiaky, kukuricu, a také veci...

Hm, hm.

No.

Takže aj tak gazdovali trošku...

Hej, hej.

Vaši rodičia boli roľníci?

Roľníci, áno, a otec mal mláčačku, viete? On chodil mlátiť, on aj na Sitnikoch židom mlátil, aj tam... no a potom v Stropkove bol mlynár Gross, on mal veľký mlyn, tak otec to zrno, čo mu dali z mlátenie, tak mu tam odvážal, a on mlel a predával múku ľuďom. No...

A ten Gross, to bol tiež židovský mlynár, či...?

Áno, žid, áno. Ale on bol taký boháč, mal mlyn a dobre sa mal.

A aké náboženské vierovyznania žili u vás v Breznici?

Rímkokatolíci a grékokatolíci. No a viacej nikto.

A vaša rodina bola?

No otec bol grékokatolík, mama rímkatolíčka. No...

Takže pomiešaní ste boli?

No a ja som chodila do školy, a na náboženstvo... to sa vtedy chodilo na náboženstvo, nie? Ale ja som bolo pokrstená v grékokatolíckom kostole, ale v Breznici nebol, ani v Stropkove... takže do Breznici by bolo ďaleko k farárovi chodiť, tak povedal, že by som chodila na rímkatolícke náboženstvo, že to je jedno. Takže som chodila na rímkatolícke a doteraz chodím na rímkatolícke omše aj.

A ako spolu ľudia vychádzali? Neboli nejaké konflikty medzi tými rôznymi náboženskými vyznaniami?

Tam nie, lebo to... katolícke, to nebolo nič.

A voči tým židovským rodinám?

Nie, to nie. To dobre každý sa kamarátil s nimi, to neboli takí zlí ľudia v Breznici, viete? Že by boli proti nim. Oni pomáhali, nie? Ak ten obchodník, pomáhal ľuďom on.

Hm.

Takže... to dobre bolo.

Lebo niekde nám ľudia hovorili, že niekde boli aj takí, čo hovorili také nepekne veci o židoch...

No tak boli, niektoré rodiny také boli, no... že udávali a tak, no... No ale...

Hovorili napríklad aj také veci, že by deti sa nekamarátili so židovskými deťmi, aby nechodili ich navštevovať napríklad, do tých rodín... Lebo že žida kradnú kresťanské deti. A zabíjajú ich, aby používali ich krv na také náboženské nejaké úkony, obrady...

No to u nás...

To ste nepočuli?

Na našej ulici nie, my sme dobre vychádzali s nimi a oni s nami, no. No... takže...

Aj tie židovské deti, čo ste sa s nimi kamarátili, od tých Deuschovcov...

No...

Prišli ku vám na návštevu?

No oni stále boli u nás, nie? My sme im mlieko dávali, on prišli si vypýtať, dali sme im mlieka, takže... masla, no... A raz tam prišiel a bol zvedavý, že aká to klobása, tak ja som mu dala aj okoštovať, tomu chlapcovi, trochu klobásky. Cha, cha, cha. Ale rodičia nevedeli, ani moja, ani jeho. No... Sme boli takí kamaráti, no.

Hm. A oni s vami chodili teda aj do školy...

Hej.

Tam do Breznice...

Chodili.

A chodili s vami aj na to náboženstvo?

Na náboženstvo nechodili, nie. To viete, v Stropkove, v meste, tam bolo ich veľa, tak tam mali oni svoje všetko... Ale tu na dedine, tu jedna rodina, tu druhá tam... Tak to... oni keď niečo, tak išli do Stropkova.

Hm. Tam ste chodievali do Stropkova aj vy? V tom čase?

My sme mali rímskokatolícky kostol v Breznici, ale to bolo len raz v mesiaci, sveta omša. A tri... trikrát do mesiaca sme chodili do Stropkova. No...

Aj na nejaké nákupy ste chodievali do Stropkova?

No aj na nákupy. No ale tam sme chodili ku tým Kleinovým do Breznici, tam oni... nakúpiť.

Tam najviac ste chodievali nakupovať?

No. A takže my sme mali dosť ďaleko, tam vyše kilometra, tak rodičia sa báli nám dať peniaze, že by nás niekto neokradol, tak my sme mali taký blok... knižku, a do tej knižky on zapisoval, dal mi tovar a ja som doniesla domov, a otec potom vyplácal, viete? Podľa toho, čo tam bolo napísané, čo som zobrala.

Hm.

Že by ma niekto neokradol.

Ste spomenuli teraz, že boli tak... že síce vzťahy boli dobré, ale že boli aj takí, ktorí udávali.

Boli, boli...

Čo to znamenalo?

No tak to potom už také bolo, keď... nie? Ten Slovenský štát, a potom ich už... začali ch brať. To tých našich zobrali, ale oni ich tam do Breznici zobrali, do dediny, a potom do Vranova až, bo tam... bo tu v Stropkove... v Breznici vlak nechodil, nie? To oni ich autami povožili do Vranova na vlakovú stanicu a stade ich zobrali.

Hm.

Všetkých. I stropkovských, i breznických, všetkých zobrali.

Hm. Vy ste v Breznici videli, ako zobrali...?

Ak ich zobrali... zobrali ich do Breznice, viete?

Koho ste videli, že zobrali? Koho ste videli, že zobrali?

No tak tých našich susedov, čo zobrali všetkých.

Tých Deutschovcov?

Hej.

A čo sa tam vtedy dialo? Čo ste videli? To oni ich zobrali, viete?

To on sa tak ten starý žid bál strašne, že oni potom, už keď tí gardisti na nich útočili, tak to ani nevychádzali z domu. Len doma boli. No takže... No a potom ich zobrali až do Vranova a z Vranova všetkých vyviezli.

Gardisti na nich útočili?

No tak oni sa ich báli, no nie... no tak neprišli až ku nim, ale už keď ich brali, tam prišli a zobrali ich preč.

Hm. U vás v Breznici boli gardisti?

Nie, v Stropkove boli gardisti.

V Breznici ste nemali gardistov?

Nie, nie.

Hm. Takže keď prišli pre tých Deuschovcov, čo ste presne videli? Prišli tam nejakí gardisti do nich?

No už sa ani nepamätám, ale viem, že prišli, zobrali... ak u nich, ku tým breznickým, do Breznici... No.. ďalej kilometer ku tým, a potom tých všetkých zobrali naraz preč. Do Vranova.

Videli ste, že by tam bolo prišlo nejaké auto po nich, alebo čo sa tam dialo?

Nie, to oni pešo, peši išli, peši ich hnali.

Aj gardisti prišli po nich peši?

Tí prišli po nich... bo to... vám povedám, že Breznice je dlhá dedina, nie? Tak oni išli kilometer peši ku tým druhým židom. A potom ich tých zobrali.

Ja rozumiem, len snažím sa porozumieť, že čo vy ste videli, ako ta situácia vyzerala, keď prišli pre Deuschovcov. Vy kde ste boli vtedy?

My sme boli doma. No my sme videli, že ako prišli po nich a zobrali ich. Oni išli preč.

Hm.

Peši, peši išli.

A kto... kto teda? Koho ste videli, že tam prišiel?

No tak takí muži, ja neviem, kto to bol?

Ako boli oblečení?

To tak... to taká Hlinková garda bola, nie? To také čiapky mali, no a také uniformy... a ich hnali.

Hm, hm. Takže prišli Hlinková garda... koľko asi ich tam bolo?

Ja neviem, či traja, či koľko ich tam bolo, ja už nepamätám, to už dávno bolo, ale zobrali ich, no... a...

Hej.

Ostal prázdny dom.

Prišla Hlinková garda peši? Videli ste ich prichádzať peši?

Zo Stropkova hej. Nevieam, či zo Stropkova peši prišli, ale do Breznici ich tam... do dediny hnali pešo.

Tí gardisti prišli ku tým Deutschovcom...

A ich zobrali do Breznici.

Peši? Alebo sa tam doviezli?

Ja neviem, či sa doviezli. Ja nepamätám, už vám neviem povedať. Len že viem, že prišli zo Stropkova. Aj ich zobrali do Breznice do dediny.

Myslím, že minule ste nám spomínali, že prišli tí gardisti... že sa priviezli autom.

Tak asi, štyri kilometre peši nie išli asi.

Ako sa vám to vybavuje, videli...? Spomínate si, že tam bolo nejaké auto? Alebo si pamätáte tých gardistov, že... že prišli?

Si pamätám, že prišli, ale aké auto mali, neviem.

Hm.

Či na aute prišli, či peši prišli, či... ja neviem. Že ako prišli. Ja už nepamätám. Nevieam.

Tak prišli teda ku domu tých Deutschovcov...

A ich zobrali.

A išli dovnútra po nich, do toho domu?

No, no...

Vošli dovnútra do ich domu?

Do ich domu a ich pred sebou hnali do... do dediny. Ku tamtým.

A mali aj nejaké zbrane, tí gardisti?

To už...

Nevideli... nevideli ste...? Iba to, čo vy ste videli.

To jaj... asi bez zbraní neboli, nie? To tak nosili tu pušku a tak držali.

Hm.

Hnali ich teda z toho ich domu von.

Preč, hej.

Ako to vyzeralo, že ich hnali? Ako sa ku nim správali?

No to oni takí chudáci išli, nie? Všetci spolu, tie deti sa držali rodičov, a tote staré, to takí staré boli dvaja, manžel s manželkou, tak len tak išli, išli a plakali, no.

Hm. Mali so sebou nejaké batožiny, nejaké kufríky, alebo niečo podobné?

Len tak... len... nič... Tak keď mali nejakú takú platenú tašku, ale nič také, že by niesli. Neniesli nič.

Z toho miesta, kde vy ste stáli a dívali ste sa na túto situáciu, mohli ste počuť, že tí gardisti tým... tej židovskej rodine, tým Deutschovcom hovorili?

Nie, my sme sa báli, my sme sa ukryli.

Kde ste sa pokrýli?

Tak nie išli sme ku oknom, ale do izby sme sa skryli, nie? Nám bolo ľúto, že to ich berú. Sme spolu vyrastali. Bavili sa každý deň. A naraz ich nebolo.

A potom čo ste teda videli? Gardisti hnali Deutschovcov pred sebou?

No pred sebou... pred sebou ich hnali do dediny.

A odchádzali s nimi?

Áno.

Prečo do dediny?

Do dediny, áno.

Ale to bolo ten jeden kilometer ste vraveli...

Áno.

Vy ste potom išli za nimi ďalej?

Nie, nie, my sme zostali doma. Ja už potom, čo sa tam robilo v dedine, neviem. Bo tam bola... tam boli, nie? Takí zámožní židia. Obchodníci.

A keď teda Deutschovci odišli, gardisti ich odviedli preč, čo potom sa stalo s tým domom?

Ten dom ostal stať, a potom tam nast'ahovali takú jednu rodinu, čo mala trinásť detí. No...

To zhruba asi po akom čase sa tam ta rodina nast'ahovala?

To... no hneď sa tam nast'ahovali, lebo oni... neviem, skadiaľ ich zobrali, tak nemali kde bývať, tak ich tam dali. A oni tam potom bývali v tom dome.

Ako že hneď na druhý deň tam išli bývať, alebo po nejakom čase?

Asi tak po týždni už tam bývali.

A zatiaľ ten dom bol prázdny?

Prázdny, hej. To nikto tam nechodil.

Ani tam... a mohol tam niekto ísť dovnútra do toho domu?

Zamknuté to bolo, oni to zamkli, nie?

Kto?

Tí gardisti, čo ich brali.

Áno? Aj tam dali nejaké... takú pečať, alebo niečo, aby tam ľudia nie išli? Alebo iba zamkli na kľuč?

To len taký bol dom drevený, viete? Taká drevenica, no a zamkli a hotovo. Tu vpredu bývali ta mladšia rodina, vzadu ten dedo s babkou.

Takže nikto do toho domu nešiel? Nevideli ste, že by niekto tam išiel niečo...

Nie, nie.

Zobrať? Napríklad?

Nie, nie. Nie.

A tu druhú rodinou židovskú, tých Kleinovcov...

No...

To ste teda nevideli, vravíte, že ich...

Nevidela, bo to ďaleko.

Ako ich brali, ale tí tiež zrazu už tam neboli u vás v obci?

Nie, lebo to ich všetkých zobrali. To všetkých.

A bolo to v ten istý deň, keď ich zobrali?

To... to všetkých do Vranova, aj zo Stropkova do Vranova, všetko išlo. Tam na vlak.

A to ste ako vedeli, že ich brali do Vranova?

No bo tam bola železničná stanica, nie? A to ich vlakom odvážali.

Hm. Takže to vám niekto povedal, že ich zobrali do Vranova, alebo ako ste sa to dozvedeli?

Však to každý vedel, každý o tom rozprával, že ich... lebo to oni ich viezli do Nemecka.

A vtedy ste vedeli, kam ich vezú, čo sa s nimi bude diať?

To tak ľudia rozprávali, že do Nemecka... že Nemci berú židov do Nemecka, no.

Hm. A myslíte si, že Deutschovci vedeli, že ich zoberú?

No oni už mali strach predtým, tak nechodili vonku, viete? Nikde. Ani on s tým vozom nechodil, ani... len doma sedeli.

Hm.

Už len tak... ani do obchodu nechodili, len taký mali strach veľký.

A koľko asi tak to boli, že iba doma sa zdržiavali?

No tak neviem, asi týždeň, alebo koľko... tak, že... už tak nie... To ja už tak nepamätám, viete, lebo to už dávno, nie? To vojna potom bola...

Takže ani tie deti potom už s vami nechodili do školy?

Už...

Či chodili ešte, až kým ich nezobrali?

No... no... no... To ja neviem, ja už nepamätám. Ale... že presne v ktorý čas to ich zobrali, či sa vtedy chodilo do školy, či prázdniny boli, či čo... neviem. Neviem.

Nepamätáte si, aké bolo počasie? Aká bola ročná doba, keď ich zobrali?

No to nebola zima. V lete to bolo.

Takže oni už potom ani do toho obchodu si nie išli nakúpiť?

Nič.

Že sedeli doma a...?

Mali strach. No.

Mali strach.

Hm.

A vtedy v tom čase už ani stými deťmi ste si nehrali? Tie deti boli doma?

Oni boli doma, ale ja som tam chodila. Ja som chodila k nim.

Aha.

Ja som im stále odniesla chleba, mlieko... Mama mi dala, že by som im odniesla, nie? No...

Hm. A čo sa stalo s tou krčmou a s tým obchodom?

No tak potom už to takí ľudia... boli už... to arizovali, nie? To zobrali, potom po tých židoch, takí Slováci, no. Kto z dediny. To už potom... aj obchod, aj krčmu, tam v dedine. To bol krčmár aj obchodník. Takí... ja už nepamätám na mena.

Takže obchod pokračoval ďalej...

Hej, všetko...

Krčma pokračovala...

Ale už takí ľudia...

Len ju mal niekto iný.

Áno.

Povedali ste, že arizovali. To čo to znamenalo?

No to zobrali majetok, nie? Židom, a dali tým.

Hm. Na niektorých miestach nám ľudia hovorili, že videli také výpredaje židovského majetku. Také licitácie.

To tým našim ta nebolo čo licitovať, lebo to oni boli chudobné. A tí v dedine, to bolo dosť ďaleko, takže ja neviem, čo tí tam s nimi porobili. Tam tí boli také bohaté tam, no... neviem.

Ani niekade inde ste takú licitáciu nevideli? V Stropkove? Do Stropkova keď ste išli?

Nie. Nie.

A vraveli ste, že tí gardisti, ktorí prišli pre Deuschovcov, že to boli zo Stropkova.

Hej, hej.

To ste ako vedeli, že boli odtiaľ?

No v Stropkove boli Hlinkové... inde neboli gardistov, to také boli... nie? A v Stropkove bola Hlinková garda.

Aj ste niekoho z nich poznali?

Nie, nie.

Z tých mužov, čo tam prišli?

Nie. Nie.

A v Stropkove ste gardistov videli?

No ja som videla v Stropkove, bo v Stropkove boli. Kedy som išli dakedy do mesta, nie? Tak do kostola... a išla som po meste, tak som videla, ak prechádzali. No ale tak do styku som s nimi nie... Som bola dievča, tak... nie.

Lebo ste povedali, popísali ste, že poznali ste tie ich uniformy, ako boli oblečení...

No.

A že ste ich videli niekde predtým, že mali aj pušky na ramenách.

No tak po meste, po Stropkove chodili, nie?

To ste v tom Stropkove videli?

No.

Hm.

Po chodníku, keď prechádzali.

Ako sa správali k ľuďom?

Neviem.

A voči... voči tým Deutschovcom? Ako sa chovali?

Oni tí Deutschovci sa tak utiahli a tam boli... a nechodili, takže im neubližovali. Až potom, keď prišli pre nich a ich zobrali.

A vtedy sa ku nim ako chovali?

Tak predtým to ich zobrali a hnali pred sebou do dediny tam, ku tamtým.

Hnali tak, že ich nejako popoháňali, alebo...?

No...

Ich iba viedli? Ako to vyzeralo, ta situácia?

Oni šli pred nimi a gardisti za nimi, nie? A do dediny.

Neboli voči nim nejakí násilní?

To ja neviem, bo oni ich zobrali a my sme sa báli, my deti sme sa skryli, lebo sme... ak také decka, nie? Tak sme mali strach, tak sme sa pokrýli.

Lebo myslím, že... v tom predchádzajúcom rozhovore ste vraveli, že... že ich... že boli voči nim aj takí suroví, nie úplne...

To oni... boli, boli. To... oni boli hrdí na to, že sú v garde.

Takže čo...? Ako sa to prejavovalo, že boli takí hrdí?

To také... dajakí... tak, „Čo som? To som! Som gardista.“ no... Všetka moc ich bola, nie?

A to sa... ako sa to dalo poznať, že všetka moc bola ich?

No tak...

Podľa akého správania?

No podľa takého, že rozkazovali, to muselo byť tak, ak oni povedali... A hotovo, nie?

Takže tam v tej situácii, keď tých Deutchovcov zobrali, ich tak nejako tí gardisti dirigovali? Alebo ako to vyzeralo?

No tí ich zobrali a pred sebou hnali do dediny, a hotovo... A už... už sme potom ich nikdy nevideli.

Niekde nám ľudia vraveli, že gardisti mali aj také svoje piesne, ktoré zvykli spievať pri nejakých takých pochodoch, alebo slávnostiach. Aj tak vonku na ulici, keď niekde boli. Videli ste niekedy niečo také?

Tak to na dedine neboli oni, to len v meste, v Stropkove, ale to som nevidela.

A v Stropkove ste nevideli?

Nie, to štyri kilometre, to som tam nechodila takto. Len keď, tak do kostola a z kostola domov. No...

A tiež nám ľudia vraveli, že ešte pred tým, ako židov zobrali... Vy ste vraveli, že keď už začala ta Hlinková garda a židia začali byť takí prenasledovaní. Že ich začali nejako označovať, že museli nosiť nejaké označenie. Židia...

Takú žido... taká židovská hviezda žltá.

To ste kde videli?

No to oni nosil tu, označené boli.

Aj tí Deutchovci také nosili?

No tak oni už nechodili potom tak nikde.

Hm.

No, že by chodili. Oni len žili z tej záhrady, a tak... Oni sa báli. Neviem, že či mali také hviezdy. Ale pamätám, to taká... taká hviezda žltá.

Hm. Takže na kom ste to videli, takúto žltú hviezdu?

Tak v me... v Stropkove na židoch, viete?

Hm.

Keď som išla do Stropkova, tak som videla.

Klein... u Kleinovcov ste také nevideli?

Tak aj oni mali, bo keď išli oni niekde... len oni sa už tak malo prechádzali. Ale tiež boli, to každý žid mal.

A vraveli ste, že ste chodili aj do... tam, kde ta vaša stará mama bývala, že tam bol židovský obchod.

Hej. Hej. Na Sitníkoch tiež mali.

Sitníky...

No.

A tam ste tiež videli na nich tu židovskú hviezdu?

No tam tie boli také bohatšie, tak oni tiež museli nosiť. Ale oni mali obchod, len sa mali lepšie, než tí naši susedovci. Aj tí... aj tam v dedine, v Breznici, to tak obchodníci boli, aj na Sitníkoch, to oni sa mali lepšie, tí naši boli takí chudáci.

Hm. A detí tých Deutschovcov, do školy, keď chodili, mali tie označenia, mali tie hviezdy na sebe?

To už potom myslím, že už oni ani nechodili do školy. Oni mali strach, už boli len doma. Nie, nie, nechodili s hviezdami do školy.

A spomínate si, či im niekto neprišiel dopredu oznámiť, že sa majú nachystať, že po nich nejako prídu? Či dostali oni nejaký oznam, alebo nejako sa to vyhlásilo?

Nie, nie.

Po obci?

Neviem vám povedať. Neviem, bo to oni... také tak... Oni ich dali ku tamtým a spolu ich potom... ale...

A prečo sa teda oni vlastne skrývali? Prečo... prečo nevychádzali?

Oni mali strach, no. Že im ublížia. To už takto prenasledovali, tak to už také vystrašené boli.

Aj ste sa niekedy s tými deťmi o tom rozprávali, že... že kto by im mohol ublížiť, alebo prečo?

Oni... neviem, že ak to bolo. Už nepamätám.

Alebo mama vaša, keď vás poslala s tým, aby ste im teda odniesli to jedlo, to bolo vtedy, keď už oni nevychádzali, hej?

No. To už tak, oni mali strach, my sme im dali mlieka, chleba...

Ne... nevravela vám, prečo sa musejú ukrývať? Že prečo nevychádzajú?

To že majú strach, že sa bojí chodiť po... bo to už...

Nevravela vám, že... že čoho sa báli, alebo koho?

Tých gardistov sa asi báli.

Hm. Minule ste nám spomínali niečo aj v súvislosti s tým starým otcom od nich, že ste ho zrazu videli, že mal oholenú bradu?

No, on mal takú šedú... bo to starý bol, takú veľkú šedú bradu, a potom už, keď tak ich prenasledovali, tak si ju oholil a už... Ja som sa tak ľakla, ja som prišla do nich, nie? Lebo som bola zvyknutá, že taký mal, nie? A potom nič. A taký chudáčik starý, to už taký starý bol. A bezbradý... Už on mal strach pred nimi, viete? Tak sa oholil.

On tak sám od seba sa oholil?

Sám. Sám.

Alebo mu to niekto prikázal?

Neviem, ale on asi sám, aby nepoznali, že je žid, viete? No...

A toto bolo v ktorom období, už keď oni nevychádzali z domu?

Už...

Alebo ešte predtým?

Nie, už predtým, keď už ich tak prenasledovali, tak predtým, viete? Už...

To prenasledovanie sa ako prejavovalo? Čo sa s nimi dialo?

No tak to už oni asi cítili, že zle bude s nimi, lebo sa báli, no.

Hm.

Už také... boli také vystrašené.

Hm. Lebo na niektorých miestach nám ľudia vraveli, že to prenasledovanie bolo aj také, že boli aj také protižidovské oznamy napríklad niekde. Vyvesené na verejnosti. Alebo že videli niekde vonku, na stene, na múre, také protižidovské nápisy napríklad. Nespomínate si, že by ste niečo také videli niekde?

To ja som tak nechodila, viete? Vám povedám, že my sme tak z kraja bývali, no... My sme bývali, potom otcova sestra, otcov brat. A potom nič kilometer, nie? Na tej strane. No a na tej strane, tam jeden bol taký obuvník, čo opravoval obuv, potom toté Kucukové a tí židia, no a tak... paru domy... A to až tam dedina bola, viete?

Hm, hm.

No takže...

Tak ste ani nemali asi takú príležitosť, hej?

No, no.

Také niečo zazrieť niekde.

Hej.

Ale tak náhodou, keď ste do toho Stropkova išli, či sa vám nevynára, že ste niečo také zahliadli? Pri tej príležitosti...

To neviem. Potom už, keď ich zobrali, keď ich nebolo, už po čase, tak som mala sestrenicu a ona robila v takom deckom ústave v Stropkove, a to bola taká budova židovská, po židoch, nie? A ona raz išla na pôdu a tam našla takú veľkú krabicu zlatých predmetov – šperky zlaté, viete? Po tých židoch. A ona to išla odovzdať... sprostá... cha, cha, cha.

Cha, cha.

Dala to žandárom, nie? No a zobrali... A čo s tým spravili, to ona nevedela.

Hej.

Ja povedám, „Ty si taká... ak si mohla nechať sebe.“

Cha, cha.

Cha. A oni to chudáci skryli tam na pôde, viete? No a tam zostalo po nich.

Hm.

Už taká veľká krabica, samé zlaté šperky tam boli.

A Deutschovci predtým, ako ich odviekli... Vy ste mali také blízke vzťahy, však aj tá mama vaše vás tam posielala...

Hej.

Ne... neprišli, že by si chceli niečo ukryť u vás, nejaké...?

To oni nie... nie, nie. Oni ani nemali také.

Nejakú drobnosť, také veci?

Nie, nie. Nič neukryli. Oni už také boli vystrašené z toho, chudáci. Mali strach oni.

A vaši rodičia, keď Deutschovcov brali, kde boli? Tiež tam boli doma, alebo boli niekde inde?

Doma, doma, my sme bývali tak naproti nim, ale doma sme boli. No aj tu sused... len taký plot bol medzi nimi, nie? Tu Kucukové, čo bývali, len taký plot bol medzi nimi. A potom

troška také bolo pozemok, až tam ten druhý býval... ale len taký Hnát'uk, ale nie žid, oni len sama jedna rodinka bývali tu v tom domčeku.

Hm. A tí susedia boli vtedy tiež doma, pozerali sa na to, ako Deutchovcov berú?

To každý videl, nie? Z domu.

Vaši rodičia nie išli sa s nimi rozlúčiť nejak?

Každý... každý sa bál, nie? Každý sa skrýval, mal strach.

Strach z koho?

No že také robia... to každý čakal, že kto vie, čo bude ďalej, nie?

Hm.

To... nie...

A vraveli ste, že u vás v Breznici gardisti neboli, že toto aj tí prišli z toho Stropkova. A u vás v škole v tom čase, bola taká organizácia, že Hlinková mládež?

Bolo, bola Hlinková mládež.

Aj u vás v Breznici?

No.

A vy ste boli členka?

Nie.

A mali... poznali ste niekoho, kto... kto tam chodil?

To chlapi možno z takej... možno sa pýtali, že no... Ale toto... to na dedine také nebolo, ak v meste, viete? V meste to bolo horšie, ale na dedine nie.

Koľko obyvateľov mala Breznica vtedy? Koľko rodín tam žilo?

Ja neviem. My sme mali číslo domu sto sedemnást'.

Hm.

No a už v každej rodine bolo detí, nie? To taká väčšia obec bola.

A v tom čase, nespomínate si, že by ste sa v škole učili nejaké také... básničky, pesničky, ktoré sa týkali toho režimu politického, Slovenského štátu? Alebo že by ste zo školy na nejakej slávnosti niekde, napríklad v Stropkove sa zúčastnili?

Nie, nie. Taký... Riaditeľ školy bol taký evanjelik, pamätám, že to keď sme išli do školy, to v prvý deň, tak sa do kostola išlo na svätú omšu, nie? Tak on nás priviedol ku kostolu, a my sme išli do kostola a on išiel preč, lebo on bol evanjelik. A v Breznici evanjelici neboli.

Hm.

No tak... on s nami nechodil do kostola, bol evanjelik. No a...

Urobíme si teraz krátku prestávku, dobre? Ja sa opýtam, že či sú ešte nejaké ďalšie otázky, aby som sa ja sama nepýtala, aby aj ostatní mali možnosť.

...

Takže ešte by sme sa chceli opýtať jednu otázku – že či ste o týchto veciach, o tom, ako Deuschovcov zobrali, čo sa vtedy dialo, hovorili niekedy so svojimi deťmi, alebo so svojimi vnúčatami... Či bola taká príležitosť, alebo či sa oni zaujímali o to, čo vy ste prežili?

No to... to keď sme tak večer niekedy sedeli, tak sme sa rozprávali, nie? Že takto... čo bolo dakedy, a tak... Som im povedala o tom, no. Že ako som vyrastala, že som mala kamarátku Rivku, no. My sme boli také kamarátky veľké.

Hm. A zaujímalo ich to?

No že... radi počúvali, že...

Takže vy na tu Rivku spomínate stále, hej?

No.

A viete, čo sa s ňou stalo?

Neviem, lebo...

Nič.

Zobrali het. Ja som bola raz na... dovolenke v Nemecku, a tam sme chodili tak na... Potom sme prišli tam do jednej takej budovy, čo tam taký ak lágér bol ten pre židoch. A oni nám povedali, to také bol... taká miestnosť bola, viete? A také pisoáre jeden pri druhým... a že ich... oni ich tam nahnali a tam boli nejaký čas, a ďalej ich posielali, nie? Keď im trebalo ísť tým chlapom močiť, tak... a potom ich tak strieľali. Ta-ta-ta-ta! Od jedného konca po druhý.

Hm. Takže potom neskôr ste sa dozvedeli, že čo všetko sa...

No, no.

Sa vlastne dialo.

Ja som nemohla ani počúvať, ak oni povedali toto.

Hm. Tak bohužiaľ, no. My sme radi, že ste medzi nás prišli a že ste nám porozprávali o tých vašich spomienkach. To, čo vy ste videli tam u vás v obci... Takže aspoň toto ostane nejako zachované. A aj teda spomienka na tu vašu kamarátku Rivku aspoň takto. Ďakujeme veľmi pekne.

Prosím pekne. No...